

החוג לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב, המחלקה לפילוסופיה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב
קרן יד הנדיב והמועצה להשכלה גבוהה

תוכנית לימודים בין-אוניברסיטאית בנושא הפילוסופיה של קאנט ומורשתה

מטרת התוכנית:

בשנות-הלימודים תשע"ב - תשע"ד תקיימנה המחלקות לפילוסופיה באוניברסיטאות בן-גוריון ותל-אביב תוכנית לימודים ומחקר משותפת בנושא הפילוסופיה של קאנט ומורשתה. התוכנית מיועדת לתלמידי מחקר בפילוסופיה (מוסמך ודוקטורט) מכל האוניברסיטאות בארץ. מטרה אחת של התוכנית היא בחינה מעמיקה של מגוון שאלות מרכזיות העולות בפילוסופיה של קאנט והתחקות אחר האופן בו הן ממשיכות לעצב את המחשבה הפילוסופית אחריו. נתעמק בפנים השונות של מחשבת קאנט (תיאורטית, מעשית ואסתטית) והשפעתה על פילוסופיה אנליטית וקונטיננטלית במאות התשע-עשרה והעשרים. מטרה שנייה היא הקניית מיומנויות מחקר, בפרט למחקר המחפש בהיסטוריה של הפילוסופיה אפשרויות ותובנות הממשיכות להפרות את המחשבה הפילוסופית.

מבנה התוכנית:

התוכנית תתנהל בשלושה צירים מרכזיים. הציר האחד יורכב משלושה סמינרי ליבה מחקריים שיתקיימו בתל-אביב ובבאר-שבע במשך שלושה סמסטרים החל בסמסטר א' תשע"ב. כל סמסטר יחולק לשתי יחידות, ובכל יחידה נעסוק בבעיה מרכזית אחת. הדיון יקשור בין השיטה של קאנט וסוגיות שהיא מעלה או שעומן היא מתמודדת, לבין האופן המיוחד בו השאלות הללו ממשיכות להפרות את המחשבה הפילוסופית אחרי קאנט. נתמקד בנושאים הבאים (ראו תאור מפורט בהשמך):

תשע"ב, סמסטר א'

- א. שיפוט וסכמטיזם (פרופ' אלי פרידלנדר)
- ב. אינטואיציה ומתמטיקה (ד"ר עפרה רכטר)

תשע"ב, סמסטר ב'

- א. האידיאליזם הטרנסצנדנטלי (ד"ר יקיר לוי)
- ב. אחדות עולם-התבונה התאורטי ועולם-התבונה המעשי (ד"ר עדו גייגר)

תשע"ג, סמסטר א'

- א. אחדות התודעה ואחדות הניסיון (ד"ר ירון סנדרוביץ)
- ב. התלמידים יעבדו עם מנחי התכנית במסגרות של הדרכה אישית על עבודות סמינריוניות, הצעות מחקר, או תזות המאסטר והדוקטורט.

הציר השני של התוכנית יורכב מימי עיון וסדנאות מחקר בהנחיית מומחים אורחים מהארץ ומחו"ל.

הציר השלישי יורכב משעורים לתלמידי התואר הראשון שיינתנו על ידי מורי התוכנית הן בתל-אביב והן בבאר-שבע. בשנה"ל תשע"ג יתמקדו שעורים אלה בשלוש הניקודות של קאנט. בשנה"ל תשע"ד יורכבו השעורים הללו מסמינרים בנושאים שונים הקשורים להגותו של קאנט. לקראת סיומה של התוכנית, בשנת תשע"ד, התוכנית תקיים כנס בין-לאומי בנושא הפילוסופיה של קאנט ומורשתה.

זכאים להגיש מועמדות:

1. תלמידי תואר שני ודוקטורט בשלבים ראשונים של לימודיהם לתואר.
2. תלמידים שעתידיים להירשם לתואר שני עד למועד תחילת התכנית.
3. תלמידים שעתידיים להירשם לדוקטורט עד למועד תחילת התכנית או בסמוך למועד תחילת התכנית.

חובות השתתפות:

כל תלמידי התוכנית יחויבו להשתתף באופן פעיל בסמינרים, בקבוצות הקריאה ובסדנאות של התוכנית. סמינרי התוכנית יוכלו להיחשב כחלק ממילוי חובות השמיעה לתואר של התלמידים שנוטלים בה חלק. תלמידים אשר יהיו מעוניינים בכתיבת תזה לתואר שני או עבודת דוקטורט בנושאים הרלבנטיים לתכנית יוכלו להיעזר במוריה לצורך גיבוש הצעת מחקר והנחייה בכתיבת התזה.

מלגות:

בתוכנית ישתתפו כחמישה-עשר תלמידים, שלושה או ארבעה תלמידי דוקטורט ובין עשרה לשנים-עשר תלמידי מוסמך. כל תלמידי התוכנית יקבלו מלגה במשך שנתיים. אנחנו מקווים להציע מלגה של כ- 4,200 ₪ בחודש לתלמידי דוקטורט וכ- 2,000 ₪ בחודש לתלמידי מוסמך.

הזדמנויות הוראה:

אנחנו מקווים שחלק מתלמידי התכנית ישתלבו כמתרגלים במסגרת שעורי התואר הראשון שיתקיימו בשנה"ל תשע"ג (הן בתל-אביב, והן בבאר-שבע), והדוקטורנטים המתקדמים יוכלו ללמד יחד עם מורי התוכנית את הסמינרים המוצעים לתלמידי התואר הראשון בשנה"ל תשע"ד.

תקצירי סמינרי הליבה המחקריים בתכנית הלימודים

שיפוט וסכמטיזם (פרופ. אלי פרידלנדר)

הדיון הביקורתי בכוח השיפוט מפותח בביקורת השלישית של קאנט. אבל השאלות שבעטיין נדרשת ביקורת של אותו הכושר מתעצבות בלב ליבה של השיטה הקאנטינית על כל צדדיה. נשאף

בחלק זה של הסמינר לאפיין את הקשרים הפנימיים בין כל הביטויים והתפקידים השונים שקאנט מייחס לכוח השיפוט: אופיו כמתווך, התפקיד שלו ביישום ההכרה, הזיקה שלו לדמיון, הקשר שלו לעקרונות תכליתיים, כמו גם אפשרות פעולתו בהעדר כללים. נתחיל בחקירת כושר השיפוט והקשיים הייחודיים לו במערך הפילוסופיה התיאורטית של קאנט תוך התמקדות על הדיון בסכמטיזם בביקורת הראשונה. אבל בהמשך נשאף להרחיב את בעיית הסכמטיזם במספר כיוונים ולשאול: האם ישנן סכמות לאידאי, למוסר כמו גם למושגים אמפיריים. שאלות אלה יובילו אותנו לדיונו של קאנט בטיפוס של החוק המוסרי בביקורת התבונה המעשית, כמו גם למקומם של האסתטי והטלאולוגי בביטוי מהותו הייחודית של השיפוט.

בחלקו האחרון של הסמינר נעקוב אחר וריאציות של בעיית הסכמטיזם אצל הוגים במאה ה-19 ובמאה ה-20. בפרט נרצה להתחקות אחר הקשר בין שאלת הסכמטיזם של השיפוט ובין הדיון של גתה בארכטיפים של תופעות טבע, הדיון של בנימין בהצגת ארכטיפ היסטורי כמו גם דיונו של ויטגנשטיין במודלים ובהצגה נכוחה של הסדר הדקדוקי של שפת היומיום.

אינטואיציה ומתמטיקה (ד"ר עפרה רכטר)

מדוע נדרשת המחשבה המתמטית לאינטואיציה חושית לפי קאנט? האם כרוכה הפניה לאינטואיציה בייחוס תוכן זמני, חללי או חושי למושגיה או למשפטיה של המתמטיקה? בחלק זה של הסמינר נעסוק במושג האינטואיציה הקאנטי דרך השפעות הגומלין בין העניין הפילוסופי המודרני באינטואיציה מתמטית והעניין הפרשני במושג האינטואיציה הטהורה בפילוסופיה הביקורתית של קאנט.

בניגוד להכרחיות ולאפריוריות המאפיינים את המתמטיקה במחשבת קאנט ובני תקופתו, עם הגילויים המודרניים, כגון גילוי הגיאומטריות הלא אוקלידיות והלוגיקה המודרנית, מתעוררות שאלות חדשות ופוריות בדבר כלליות התוכן וכלליות היישום של המתמטיקה. ביטויים קלאסיים של התפתחויות אלה נמצאים בעבודתם של פרגה, דדקינד, וקרנאפ, ואנו נבקש לברר את ההשלכות של התפתחויות אלה על הבנתנו את שאלת אופייה של האינטואיציה הקאנטית ומקומה האפשרי ביסודות המתמטיקה.

נתקדם בשלושה צירים מרכזיים. בציר האחד נתרכז בפרובלמטיקה של מושג האינטואיציה הטהורה בפילוסופיית המתמטיקה של קאנט, ונבקש לבחון את תרומתה האפשרית להבנת הפרוייקט הביקורתי. נתחקה אחר הדיון ביחסים שבין המתמטיקה והמטפיזיקה בכמה נקודות מפתח קדם ביקורתיות ובמהלך שלבים שונים בתוך התקופה הביקורתית, ונגלה היבטים של המהפך הביקורתי המעוררים שאלות אודות מושג המושג האובייקט המאפיינים את המחשבה הביקורתית של קאנט כולה. בנוסף לעיון במבחר כתבים קדם ביקורתיים, בפרקים באנליטיקה ובתורת המתודה המגיבים להם, ובפרקים מתוך האסתטיקה והדיאלקטיקה שבביקורת התבונה הטהורה, נפנה להערות חוץ ביקורתיות מהתקופה הביקורתית, למשל מכתבים ותגובות למפרשים בני זמנו, פרקים מתוך הפרולגומנה, והרצאות על לוגיקה, מתמטיקה, ומטפיזיקה.

הציר השני של הסמינר הוא תרומתו של מושג האינטואיציה של קאנט למחקר הפילוסופי המודרני ביסודות המתמטיקה. נתרכז במתחים במושג האינטואיציה הטהורה ובנסיונות

לניסוחם באמצעים מאוחרים לקאנט, ובפרט בכלים שאנו מוצאים בשלהי המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה העשרים, ביניהם בראסל ובהילברט. ונבחן יסודות קאנטיים ודחייתם במושגים מודרניים של אינטואיציה מתמטית כמו זה שבמחשבה הפילוסופית של גדל. הציר השלישי של הסמינר קושר את הבירור של אופיה של האינטואיציה בשני הצירים הראשונים. בעזרתם נעסוק בתוכן הפילוסופי שבסוגיות הפרשניות המובילות את חקר פילוסופיית המתמטיקה של קאנט בימינו.

האידיאליזם הטראנסצנדנטלי (ד"ר יקיר לוי)

למרות הנימות האנטי-אידיאליסטיות של ביקורת התבונה הטהורה על שתי מהדורותיה, והביקורת הנוקבת שקאנט מפנה בה כנגד התפיסות האידיאליסטיות המסורתיות של לייבניץ ושל ברקלי, בקרב פרשני קאנט לדורותיהם שוררת תמימות דעים בכך שכמיטב האידיאליסטים קאנט גורס שהמציאות תלויה באופן תפיסתה על ידינו. בקרב פרשני קאנט לדורותיהם יש גם הסכמה נרחבת, אף כי לא תמימות דעים מלאה, לגבי המקום המרכזי של האידיאליזם בו דוגל קאנט בפילוסופיה הביקורתית שלו. בה בעת, פרשני קאנט לדורותיהם רחוקים מלהסכים בנוגע לאופי הספציפי של האידיאליזם הקנטיאני, ונחלקים בעניין זה לשני מחנות עיקריים. עפ"י המחנה האחד, קאנט גורס שהעולם סביבנו אכן קיים על כל מאפייניו באופן בלתי-תלוי בנו ובתפיסותינו אותו. אך איננו יכולים לתפוס אותו אלא דרך התיווך של "מסך של אידיאות" שאיננו משקף את אופיו הממשי. וכך העולם הממשי נמצא לעולם מעבר לאופק הקוגניטיבי שלנו. המציאות הממשית אמנם איננה תלויה בנו ובתפיסותינו, אבל כפי שהיא נקלטת על ידינו, היא תלויה גם תלויה בנו ובתפיסותינו.

עפ"י המחנה השני, קאנט אכן גורס שהעולם סביבנו קיים באופן בלתי-תלוי בנו, אולם להוציא את קיומו, כל יתר מאפייניו תלויים באופן שבו הם נתפסים על ידינו. המציאות קיימת שם בין אם היא נתפסת על ידינו ובין אם לאו, אבל טבעה ואפייה נקבעים על ידי המתבוננים בה. כיוון פירוש זה מוצא הד באידיאליזם האבסולוטי של שלינג והיגל, נימות שלו קיימות אצל ויטגנשטיין המאוחר, וטביעת היד שלו ניכרת גם בפוסט-מודרניזם.

על רקע זה עולות מיד מספר שאלות קשורות: מה משמעות כל אחד מסוגי האידיאליזמים הללו, וכיצד, אם בכלל, ניתן להצדיקם הן בהקשר השיטה של קאנט והן בכלל? מי מהם, אם בכלל, תואם טוב יותר את הטקסט הקנטיאני ואת מטרותיו הביקורתיות? כיצד מתיישב כל אחד מהם עם הביקורת הנוקבת של קאנט כלפי האידיאליזמים המסורתיים של ברקלי ולייבניץ? בסמינר נדון בשאלות הללו דרך קריאת החלקים הרלבנטיים בשני טקסטים קנטיאניים – ביקורת התבונה הטהורה על שתי מהדורותיה, והאופוס פוסטומום – ודרך עיון בעבודות רלבנטיות בנות ימינו של אדריאן מור, תומס ניגל, ג'ון פוסטר וגרהם פריסט.

אחדות עולם-התבונה התאורטי ועולם-התבונה המעשי? (ד"ר עדו גייגר)

הצלחתה העצומה של המהפכה המדעית שמה את האדם בשני עולמות שונים: מצד אחד, עולם כוחות הטבע העיוורים, המתואר על-ידי המודל המדעי של הסברים סיבתיים; מצד שני, עולם הערכים האנושיים, שקיום בו עושה שימוש במודל התכליתי של פעולות מכוונות. בראשית

ביקורת כוח-השיפוט מכריז קאנט כי אבן הראשה של שיטתו היא איחוד עולם הטבע, בעל האופי הלא-תכליתי לכאורה, והעולם בו אנו מצויים מוסרית לפעול באופן מכוון או תכליתי. נתחקה יחד אחר הטיעון המורכב של קאנט, הנפרש על פני כל שלוש ה**ביקורות**, ונבחן כיצד הוא מנסה לאחד את העולמות הללו תחת מושגי תכלית. הבעיה של קאנט ממשיכה להעסיק פילוסופים אחריו. שנים ספורות לאחר חתימת שיטת הפילוסופיה הביקורתית מתווה מחבר ה**תוכנית הראשונה לשיטה של אידיאליזם גרמני** (הגל? שלינג? הדרלין?) את מטרתו הפרדוקסלית: "כאן ארד לשדות הפיזיקה; השאלה היא זו: מה צריכה להיות מתכונתו של עולם היאה ליצור מוסרי?" נבחן יחד גלגולים מאוחרים יותר של השאלה – או מוטב: מרחב השאלה – **במשבר המדעים האירופיים** של הוסרל, ה**לוגיקה של מדעי התרבות** של קסירר, המחשבה של היידגר על טכנולוגיה, והדיון של וילפריד סלארס בתדמיות האדם השונות. יש, כמובן, דיונים רבים מאוד שראוי להוסיפם לרשימה חלקית זו, ותלמידים שימצאו בנושא עניין מיוחד מוזמנים להתחקות אחריהם במסגרת הסמינר או בהנחיה אישית של סגל התוכנית.

אחדות התודעה ואחדות הניסיון (ד"ר ירון סנדרוביץ)

מטרתנו בסמינר זה תהיה לעמוד על טיב הזיקה שבין מגוון אופני אחדות התודעה שקשורים למושג הניסיון החושי, אלו שבהם דן קאנט ב"דוקציה הטרנסצנדנטאלית של הקטגוריות" ובמקומות אחרים. כידוע, קאנט סבור שיש קשר של תלות מושגית הכרחית בין אפשרותה של תודעה עצמית, אחדות התודעה הניסיונית (החושית) ותודעה של עולם אובייקטיבי מלוכד. אחדות הניסיון מהווה מערך לכיד זה של תנאי אפשרות הדדיים. את שאלת אחדות הניסיון נבקש לקשור לנושא שהוא מוקדה של מחלוקת בין ממשיכי דרכו האינטלקטואלית של קאנט: האם מושג הניסיון ומושג השיפוט הניסיוני של קאנט מניחים רכיב של תוכן לא-מושגי או מחייבים לדחות רכיב כזה של תוכן? המחלוקות העכשוויות אודות תוכן לא-מושגי נסבות בד"כ אודות הצורך להניח אופני ייצוג או היצג לא-מושגיים של תכונות פנומנאליות של אובייקטים חושיים. בהבדל מגישה רווחת זו, נבקש להתמקד דווקא בשאלה באם מושג הניסיון מניח אופני אחדות לא מושגיים לצד אופני האחדות המושגיים שקשורים למושג השיפוט האובייקטיבי, ואם נדרש, אכן, להניחם, כיצד ייתכן שתתקיים ביניהם זיקה הכרחית? למשל, האם יש אופן של אחדות זמנית (וחללית) שהוא קדם-מושגי? וכיצד ייתכן שאחדות זמנית קדם-מושגית תהיה קשורה לאחדות המושגית שהיא, לפי קאנט, תנאי לאפשרותה של תודעה עצמית? כפי שנבקש להראות, העניין בשאלות אלה חורג מגבולות שאלת הפשר שהולם את לבושה המקורי של תורת קאנט. נדרש לענות להן כדי להאיר את הזיקה שבין תודעה עצמית אינטלקטואלית, תודעה עצמית חושית וגופנית ידיעה יומיומית וידיעה מדעית. במהלכו של הסמינר נבקש להציע כיוון לתשובה לשאלות אלו תוך פניה לעמדותיהם של מגוון הוגים קנטיאנים בני זמננו.

הערה: בשל ריבוי הכיוונים והחמרים שניתן לעסוק בהם, רק חלק מן הנושאים יעלו במסגרת

הפגישות הקבוצתיות של הסמינר. תלמידים שיהיו מעוניינים בכך יוכלו להרחיב ולהעמיק בחקירת התמות או לפתח כיווני חקירה קשורים בכתיבת עבודה ובמסגרת של הדרכה אישית.